

GHAFUR GHULAM'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF MUQIMI'S WORK**Nasiba Bozorova***Associate Professor, candidate of philological sciences**Tashkent State Law University**Tashkent, Uzbekistan**E-mail: n.bozorova@tsul.uz***Manzura Shamsitdinova***Associate Professor**Tashkent State Law University,**Tashkent, Uzbekistan**E-mail: m.shamsitdinova@tsul.uz***ABOUT ARTICLE**

Key words: literary environment of Kokand, Mukimiy, Gafur Gulyam, Uzbek literature, artistic word, poetic genre, tradition, literary heritage, creator, comedy, letters.

Received: 05.06.22**Accepted:** 07.06.22**Published:** 09.06.22

Abstract: The article deals with the creativity of representatives of the literary environment of Kokand. In particular, the contribution of Gafur Ghulam, made to the study of the life and work of Muhammad Aminkhoji Mukimi. The article also examines the issue of attitude to the traditions of Mukimi on the example of the letters of the academician, poet Gafur Gulyam.

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ МУҚИМИЙ ИЖОДИНИ ЎРГАНИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ**Насиба Бозорова***доцент, филология фанлари номзоди**Тошкент давлат юридик университети**Тошкент, Ўзбекистон**E-mail: n.bozorova@tsul.uz***Манзура Шамситдинова***Доцент**Тошкент давлат юридик университети,**Тошкент, Ўзбекистон**E-mail: m.shamsitdinova@tsul.uz***МАҚОЛА ҲАҚИДА**

Калит сўзлар: Қўкон адабий муҳити, Муқимий, Ғафур Ғулом, ўзбек адабиёти, бадиий сўз, шеърый жанр, анъана, адабий

Аннотация. Мақолада Қўкон адабий муҳити намояндалари ижоди, хусусан, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий ҳаёти ва

мерос, ижодкор, ҳажвиёт, мактуб.

ижодини ўрганишда Гафур Гуломнинг қўшган ҳиссаси хусусида сўз юритилган. Муқимий анъаналарига муносабати масаласи академик шоирнинг мактублари мисолида тадқиқ этилган.

ВКЛАД ГАФУРА ГУЛАМА В ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА МУКИМИ

Насиба Бозорова

доцент, кандидат филологических наук

Ташкентский государственный юридический университет

Ташкент, Узбекистан

E-mail: n.bozorova@tsul.uz

Манзура Шамситдинова

Доцент

Ташкентский государственный юридический университет,

Ташкент, Узбекистан

E-mail: m.shamsitdinova@tsul.uz

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: литературная среда Коканда, Муқимий, Гафур Гулям, узбекская литература, художественное слово, поэтический жанр, традиция, литературное наследие, творец, комедия, письмо.

Аннотация: В статье рассматривается творчество представителей литературной среды Коканда. В частности, вклад Гафура Гуляма, внесенный в изучение жизни и творчества Мухаммада Аминходжи Муқими. В статье также изучен вопрос отношения к традициям Муқими на примере писем академика, поэта Гафура Гуляма.

КИРИШ

Ўзбек адабиётининг ривожда феъли-хўйи қанд (*Исҳоқхон Ибрат*) – Қўқон ижод аҳлининг ҳиссаси бениҳоя катта бўлган. Искандари Румий ҳамда Қубод ва Афросиёбдан қолган шаҳри надим Фарғонанинг асосий маркази саналган бу маскандан жуда кўп ижодкорлар етишиб чиққан. Маърифатпарвар олим Пўлатжон Домулла Қаюмов ўзининг таъкирасида Қўқонда нашъу намо топган 40 га яқин ижодкорнинг адабий салоҳияти, ижоди ҳақида атрофлича маълумот берган. Ҳақиқатда, Қўқон адабий муҳитидан етишиб чиққан Амир Умархон, Равнак, Гулҳаний, Махмур, Муқимий, Фурқат, Завқий, Нисбатий, Муҳаййир, Усмонхўжа Зорий каби ижодкорлар мероси фақат шу ҳудуд эмас, балки умум ўзбек адабиёти тарихини ўрганиш, тадқиқ этишда алоҳида қиймат касб этади. Ёки шу ижод аҳли билан бир даврда, бир маконда, улардан заррача ортида қолмай бадиий ижод, сўз санъатида юксак натижаларга эришган Нодирабегим, Маҳзуна, Жаҳон Отин Увайсий, Дилшоди Барно, Анбар Отин каби шоирларнинг девон, мажмуа фалсафий-таълимий дostonлари ўзбек адабиётининг алоҳида саҳифаларини ташкил этишини барча бирдек эътироф этади. Адабиётшуносликда мазкур шоирлар ҳаёти ва ижодини тадқиқ этиш

асосида ўзбек адабиёти шеърӣ жанрлари, айниқса, саёҳатнома, мухаммас ва мусаддаснинг тадрижи ва такомил, бадий-тарихий асарлар, тазкирачилик анъаналарининг тараққиёти, сатирик ҳажвиёт ва шеърятнинг ижтимоийлашув ҳодисаси, мактубот ва унинг ижодкор фаолиятини ўрганишдаги аҳамияти каби илмий муаммолар ҳал этилди. Изланишлар асосида “Қўқон адабий муҳити” деган илмий истилоҳ юзага келди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Адабиётшуносликда таъби назми юксаклиги ва ижод аҳлига бўлган хайрихоҳлиги, илиқ муносабати, ижодий муҳитни шакллантириш ва уни қўллаб-қувватлаш ишларига нисбатан Қўқон хони Амирий ўзбек адабиёти тарихида “Қўқон адабий муҳити” деб аталган эстетик ҳодисанинг асосчиси сифатида эътироф этилади. Бу ҳақ гап. Бироқ илмий истилоҳ ўлароқ бу тушунчанинг оммалашиши кўпроқ Қўқондан етишиб чиққан ижод аҳлининг адабий меросини ўрганган, тадқиқ этган заҳматкаш олимларнинг саъй-ҳаракати натижасидир. Бунда Сотти Ҳусайн, Ҳоди Зариф, Холид Ҳусайн, Ғулом Каримов, Воҳид Зоҳидов, Азиз Қаюмов, Абдурашид Абдуғафуров, Шариф Юсупов, Маҳбуба Қодирова каби кўплаб олимларнинг, шунингдек, бу борадаги изланишлар дебчасида Ҳамид Олимжон ва Ғафур Ғулом каби академик шоирларимизнинг заҳматли меҳнати борлигини эътироф этмоқ жоиз. Уларнинг изланишлари натижасида қўқонлик ижодкорларнинг бадий ижодда ўз ўрни ва сўзига эгаллиги, адабий меросининг ўзига хос хусусияти ўзбек адабиётининг ривож, тараққиётига қўшган ҳиссаси аниқланди ҳамда бир макон ва замон, ижодий ҳамкорлик, устоз-шогирдлик, адабий таъсир нуқтаи назаридан “Қўқон адабий муҳити” илмий истилоҳи оммалашди. Олимларимиз томонидан давр талотўплари, таъйик, таъқиб ва талаби остида Амирий асос солган Қўқон адабий муҳитини “сарой адабиёти” ўлароқ ўрганилиши ҳам аслида катта иш бўлган. Чунки шу ўрганиш асосида XVIII-XIX асрга тааллуқли кўплаб адабий асарларнинг нусхалари бир жойга жамланган, қўлёзмалар жорий алифбода нашр этилган, баъзилари таржима қилинган, бадийлик тамойиллари асосида баҳоланган, илмий истеъмолга олиб кирилган. Қолаверса, амалга оширилган ўша ишлар ҳозирга қадар шу билан боғлиқ тадқиқотлар учун ҳам мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Биз бу ўринда Қўқон адабий муҳити намояндалари ижодини ўрганишда академик шоир Ғафур Ғуломнинг қўшган ҳиссаси хусусида тўхталиб ўтмоқчимиз. Ғафур Ғуломнинг Қўқон адабий муҳити ва қўқонликлар ҳаётига қизиқиши катта бўлган. Унинг республикамиз шаҳарлари орасидан Қўқонга кўп боргани, мактаб ўқувчилари, меҳнаткаш халқ вакиллари билан учрашувлари, шоир номига қўқонлик мухлислардан келган мактублар, Қўқон адабий муҳити вакилларининг ҳаёти ва ижодини ўрганиши, тенгқур

иждокорлар билан ўтказилган адабий мажлис, иждодий гурунглари – барчаси Ғафур Ғулом ҳақидаги хотира китобларида, шоирнинг мактубларида акс этган. Академик шоирнинг Моҳларойим Нодира иждодий меросининг (хоннинг рафиқаси бўлганлиги боис) ўрганилишига қаршилиқ қилганларга кескин раддия билдиргани, шоира асарларининг илмий тадқиқ этилиши ва оммалашishi, халқ маънавий мулкига айланишидаги хизматлари, ёш тадқиқотчиларни қўллаб-қувватлаши таҳсинга лойиқ. Шунингдек, Фурқат, **Ажзий Ҳўқандий** каби иждокорларнинг шахси ва иждоди ҳақидаги мақолалари ҳам Ғафур Ғулом ва Қўқон адабий муҳити мавзусини тўлдиради. Академик шоирнинг Муҳаммад **Аминхўжа** Муқимий иждодини тадқиқ этиши эса алоҳида мавзу. Таниқли адабиётшунос Азиз Қайумов “Академик Ғафур Ғулом” китобида 1935-1939 йилларда Қўқон адабий муҳитида алоҳида ўрин тутган Муқимийнинг вафотига 35 йил тўлиши муносабати билан қатор ишлар амалга оширилганини қайд этиб шундай ёзади: “Ғафур Ғулом ўз иждодий ва илмий фаолиятида Муқимий иждодий меросини ўрганиш ва уни оммалаштиришда катта ўрин берган иждокорлардан биридир. Ҳозирги замон ўқувчисига Муқимийнинг биринчи шеърлар тўпламини тақдим этган олим Ғафур Ғуломдир. У 1938 йилда Муқимийнинг жорий ёзувидаги биринчи шеърлар тўпламини тайёрлади ва чоп этди. Бу тўплам “Муқимий баёзи” деб аталади. Шундан сўнг Ғафур Ғулом Муқимийнинг нисбатан тўлароқ тўпламини нашрга тайёрлаб халққа тақдим этди”. Адабиётшунос **Ғ.Каримов** эса 1938 йилда Муқимий асарларини тўплаш, ўрганиш, нашр этиш устида қизғин ва самарали ишлар олиб борилгани, газета ва журналларда қўллаб мақолалар босилганини айтиб, мақолалар ичида Ғафур Ғулом ва Ҳамид Олимжоннинг мақолалари диққатга сазоворлигини қайд этади. Дарҳақиқат, 1938 йилда Ғафур Ғулом томонидан тузилиб, Тошкентда нашр этилган “Муқимий баёзи”да 800 мисрадан иборат шеърлар жанр хусусиятига кўра **тартиблантирилиб**, изоҳ ва луғатлар билан берилган. Бундан ташқари, манбалар “Муқимий танланган асарлари”дан тўрт нашрнинг учтаси Ғафур Ғулом томонидан тайёрланганини тасдиқлайди. Академик шоирнинг мукаммал асарлар тўпламининг 11-жилдига шоирнинг Муқимий ҳаёти ва иждодига доир бир нечта адабий-танқидий мақолалари киритилган. Тўпламда 1938 йилда нашр этилган “Муқимий баёзи”нинг сўзбошиси ҳам “Муқимий” сарлавҳаси остида берилган. Ҳажман кичик ушбу мақолада қуйидаги масалалар умумий тарзда ёритиб ўтилган:

- Муқимийнинг яшаб ўтган даври, қисқача биографияси;
- шоирнинг ҳаёт тарзи, адабий қизиқишлари, иқтисодий аҳволи;
- Муқимий шеърларининг мавзу қўлаи, тили, шоир услуби;

-шоир иждодининг даврга ҳамоҳанглиги (Бир гуруҳ “**фаоллар**”нинг Муқимий жаидчилар намојандаси бўлганлиги боис уни ўрганмаслик керак деган фикрларини рад

этади ва Муқимий ижодининг қиммати, тарихий аҳамиятини собиқ шўролар мафкурасига мос талқин этади. (Эҳтимол, Ғафур Ғулом шундай йўл билан Муқимийнинг ўрганилишига йўл очгандир).

Академик шоирнинг “Мулла Муҳаммад Аминхўжа Муқимий”, “Муқимий мактублари”, “Муқимий ва Муҳйи”, “Муқимийнинг янги уч шеъри”, “Демократ шоир” каби мақолаларида ҳам Муқимий ҳаёти ва ижоди хусусида сўз юритилган. А. Қаюмов таъкидлашича, Ғафур Ғулом Муқимийнинг таржимаи ҳоли ва шеърий мактубларига оид бир маълумотни дастлаб илмий истифода этган. Бу йўналиш кейинроқ Ҳоди Зариф ва Ғулом Каримовларнинг ишларида давом этиб Муқимий ижодининг янги қирралари кашф этилган, шоир биографияси янги маълумотлар билан бойитилган, тўлдирилган.

Таъкидлаш керакки, Ғафур Ғуломнинг шоир Муқимий ҳақидаги ўша дастлабки изланишлари, мулоҳазалари, мақолаларидаги маълумотларни ҳозир ҳам адабиёт тарихи китобларида учратамиз, ўқиймиз. Академик шоирнинг Муқимий ижодини текширишга доир қарашларига методик жиҳатдан таянамиз. Ғафур Ғуломнинг Муқимий ғазалларидан:

Гар қилич бошимга ҳам келса дегайман ростни,

Сўзки ҳақ бўлса, саволимга жавобим ким десун.

Ёки:

Мулки Ҳинду Марвдин келсам топардим эътибор,

Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман, –

каби байтларни танлаб олиши ва таҳлилда нималарга эътибор қилганини билиш қизиқарли ва фойдали, деб ўйлаймиз.

Ғафур Ғулом Муқимий ижодини фақат ўрганибгина қолмай, шоир адабий ҳаракати, қизғин мушоираларининг ҳам давом этишида хизмат қилган. Бир пайтлар Ҳазрат мадрасаси хужрасида жамулжам бўлиб, тонготар давом этган шеърий мунозара, мушоира, мубоҳасалар 1950 йил ўрталарига келиб янгидан жонланди. Яъни Қўқон шаҳридаги ўша мадрасадаги хужра ҳукумат қарорига мувофиқ Муқимий хужра-музейига айлантирилгач, эски шеърият кечалари янгича файз билан қайталанди. Азиз Қаюмов ўзининг хотира китобида 1940-1941 йилларда Муқимий хужра-музейининг ташкил этилиш ишлари жадаллашгани, бир қатор жонкуяр илм аҳллари томонидан музей экспонатлар билан тўлдирилгани ҳақида маълумотлар бериб, бу жой Қўқоннинг амалдаги адабий даргоҳига айланганини қайд этади ва шундай ёзади: “Тошкентдан ёки бошқа шаҳардан келувчи адабиётчилар ҳам бу ерда албатта бўлар, адабий суҳбатларда қатнашар эдилар. Хусусан, Ғафур Ғулом, Собир Абдулла, Чустий каби машҳур шоирлар хужра-музейни зиёрат қилмай кетмас эдилар” .

Ҳақиқатда ҳам, Муқимий ҳужра-музейи Ғафур Ғуломнинг севимли маскани бўлган. Ҳар гал Қўқон ташрифида, албатта, бу масканга бир назар кириш одатга айланган эди. Буни Ғафур Ғулом уй-музейи ходимлари томонидан нашр этилган “Ғафур Ғуломнинг академик нашрга кирмаган асарлари ҳамда мактублари” ҳам тасдиқлайди. Китобда академик шоирнинг Қўқондаги Муқимий ҳужра-музейида ёзган дастхати келтирилган. Дастхатда қуйидагилар битилган:

“1958 йилнинг 26, 27, 28, 29 июлида Қўқонда эдик. 29 июль сешанба эди. Шунда Муқимий ҳужрасига келдик.

“Жиловхона”да иссиқдан қочиб ҳийлагина чой ичдик. Мавлоно Чархий қўқонвор илтифотлар билан кутиб олдилар. Кўп хурсанд бўлдик. Бу зиёратда мен билан бирга каминанинг маҳрамалари Муҳаррамхон, қизим Олмосхон, Тошхонбека, ўғилларим Ҳусанжон, Мирзо Хондамир, келиним Нафиса, набираларим Мирхонд, Рустамжон иштирок қилдилар. Мазкур воқеа чин эканига ҳужра саҳнидаги шойигул япроғини эзиб, бармоғим босдим. Ғафур Ғулом, 29. VII – 1958 йил”.

Демак, академик шоир Муқимийнинг ижодининг том маънодаги ўрганувчиси, давом эттирувчиси, оммалаштирувчиси бўлган. Айниқса Муқимийнинг ҳажви, сатиралари, аччиқ ҳақиқатни кескир тил билан ифодалаши, саёҳат таассуротларини тасвирлашдаги маҳорати Ғафур Ғуломга маъқул келган ва бу усулдан у ўз ижодида маҳорат билан фойдаланган.

Бу фикрга Ғафур Ғуломнинг Зокиржон Ҳабибийга 17. 09.1953 йилда йўллаган қуйидаги мактубини ўқиб ҳам амин бўлиш мумкин:

“Гулханишин муҳаббат, мавйиз садоқат, ғазалсаройи қандолат, нашъабахш, улфат, дўстиқадим мухтарам мулло Муҳаммад Зокиржон Ҳабибийга, салом адосидан сўнгра маълум бўлғайким:

Янги ойда, яхши кунда, азм ила айлаб сафар,
Саъд соатда Қўқон қишлоққа етдик бехатар.
Учрашиб энг ибтидода мулла Муҳаммаджон билан.
Қайси Муҳаммаджон Алиф тан уйига жон билан.
Улфату аҳбоблар бирлан қуриб базму даранг,
Сизни йўқлаб, маҳфилоролар ўқур эрдик ўланг.
Базм аро айлаб муҳайё бизга бода шира чой
Кайф аро сархуш бошга қўлкалар солиб Хумой.
Шеър ўқиб ялло қилиб, маъқуллашиб бай-байлашиб,
Пирликка шайх Абдулла бобони сайлашиб,
Базм аро гулханишинларнинг қуйи мусқал бўлиб

Қалблар кўзгусидан Занги кудурат ҳал бўлиб.

Баъзи мофийҳо табиатлар эритган мой эди,

Адресимиз Сизга машҳур эски Тентаксой эди”.

Мазкур мактуб-шеърда Муқимий ғазалларининг оҳанги ёрқин сезилиб турибди. Зукко ўқувчи ушбу шеърда Муқимийнинг машҳур “Навбаҳор” ғазалидаги руҳ, мазмун ва ифода ўхшашлигини дарров илғайди. Шеърдаги “азм ила айлаб сафар”, “Қўқон қишлоққа етдик беҳатар”, “Улфату аҳбоблар” “қуриб базму даранг”, “махфилоролар” каби сўз ва бирикмалар Муқимий ижоди таъсирида туғилганини инкор этиб бўлмайди. Бу таъсир мактубнинг охирида янада яққол билинади. Мактуб давомида Ғафур Ғулом қандай мақсадда Қўқонга сафар қилгани Муқимий даври адабий тили ва услубида насрий баён этади. Сўнг яна шундай сатрларни битаяди:

“Мулло Муҳаммад Зокиржон Ҳабибий Шоший Бешоғочийга Қўқонқишлоғида сайру-саёҳат қилиб юргувчи биродарингиз Мирзо Абдулғафур ибн Мирзо Ғулом, анга май йуда ижжом.

Мулло Муҳаммад Зокиржон Ҳабибий, таълимоти имом.

Эшитинг бир ҳикоя Иқондин,

Тўй ночор қилди ёлғондин.

Кўриниб турибдики Ғафур, Ғулом Муқимий меросини ўрганиш орқали маърифатпарвар шоир услуби, тасвир ва оҳангини-да яхши ўзлаштирган ҳатто “Тўйи Иқон бачча” сатирасига ҳам ишорат этиб ўтган.

Умуман, ҳар иккала ижодкорнинг асарлари қиёсий ўрганганда бу каби мисоллар кўплаб топилади. Зеро, инсон онгу шуури, қалби билан бирор ишга машғул бўлса, ўз-ўзидан, тафаккурда шу машғуллик ҳосиласи акс этади ва у тилда намоён бўлади.

ХУЛОСА

Хуллас, айтиш мумкинки, Ғафур Ғулом Қўқон адабий муҳити вакиллари, хусусан, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий ҳаёти ва ижоди ўрганиш, шоир номини омалаштиришда катта ҳисса қўшган. Академик шоир Муқимий билан боғлиқ масалаларга каттадир, кичикдир жиддий ёндашган ва ижобий ҳал этишга ҳаракат қилган. Академик шоирга ёзилган мактублар, ариза, шикоят хатлари билан танишар эканмиз, Қўқон билан боғлиқ аксар ўринларда Муқимий ҳақидаги маълумотларни ҳам учратамиз. Ғафур Ғулом ҳатто маърифатпарвар шоир номини абадийлаштириш учун Қўқондаги “Қувват” артелининг Муқимий номи билан аталиши ҳақидаги қарорнинг “Молиявий операциямиз катталашиб кетади, энди бу номни расмий суратда янаги йилдан ўзгартирамиз” дея шу чокқача тарафкашлик қилиб келингани ҳақида мактаб ўқувчисининг аризасини ҳам эътиборга олганига шохид бўламиз. Бу каби мисоллар Ғафур Ғуломнинг Муқимий ижодига ҳурмати

баланд бўлгани, унинг адабий меросини ўрганиш асосида маърифатпарвар шоирнинг адабий маҳорати, сўз, тасвир ва ифодада ундан илҳомланганини тасдиқлайди. Шунингдек, академик шоир Муқимий ҳаётини ўрганиш орқали, кўкон адабий муҳитига хос бўлган анъанавий адабий гурунглارнинг ижобий натижасини чуқур англади. Шу асосда шоир устоз ижодкорлар анъаналарини янги даврда жонлантириш ва адабий баҳс, фикр алмашув, ижодий ҳамкорлик, ўсиб келаётган ёш қаламкашларни тарбиялаш, қўллаб-қувватлаш ишларида бош бўлди. Шунинг натижасида кўпгина ижодкорлар Ғафур Ғулом дарсхонасида етилди, академик шоир кўмаки, қўллови остида илм майдонида ўз ўрнини топди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қаюмов П. Тазкирайи Қаюмий. –Тошкент: Ўз РФА Қўлғамалар институти тахририй нашриёт бўлими, 1998 (1,2,3 китоб).
2. Қаюмов А. Академик Ғафур Ғулом. –Тошкент: ART FLEX. 2008.– Б.32.
3. Каримов Ғ. Ўзбек адабиёти тарихи. Учинчи китоб. –Тошкент: Ўқитувчи. – Б.79.
4. Қаюмов А. Тоға-жиян ёзишмалари// Академик Ғафур Ғулом. –Тошкент: ART FLEX. 2008.– Б.35.
5. Ғулом Ғ. Мукаммал асарлар тўплами. 11-том. –Тошкент: Фан, 1989. – Б.34.
6. Қаюмов А. Муқимий хужра-музейи// Академик Ғафур Ғулом. –Тошкент: ART FLEX. 2008.– Б.30.
7. Ғафур Ғуломнинг академик нашрга кирмаган асарлари ҳамда мактублари. –Тошкент: 2018. – Б. 127.
8. Shamsitdinova, M. (2018). Methodological and linguistic bases for intergrating the four skills. *Review of law sciences*, 2(4), 25.
9. Shamsitdinova, M. (2021, June). DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE TEACHING ESP VOCABULARY. In *Conferences*.
10. Khashimova, D. U., & Shamsitdinova, M. G. (2022). On the Issue of Overcoming Ethnocultural Barriers in the Study of Foreign Languages by Students of Linguistic and Non-linguistic Universities of the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(1).